TRAGEDIYA VA UMID ORASIDA: SHAYXZODA ASARLARINING FALSAFIY MANZARALARI

Tog‘aymurodov Asqarali Abdumalik o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti

Qurilish muhandisligi fakulteti

Yo‘l muhandisligi (Temir yo‘llar qurilishi) YMTQ-1-24

Annotatsiya

Maqolada Maqsud Shayxzoda ijodidagi tragediya va umid munosabati falsafiy-estetik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” tarixiy dramalari markazida turgan inson va tarix, shaxs va hokimiyat, ilm va jaholat, burch va shaxsiy manfaat o‘rtasidagi ziddiyatlar ko‘rib chiqiladi. Tragediya faqat fojiaviy yakun yoki qahramonning mag‘lubiyati sifatida emas, balki insoniy tanlovlarning murakkabligini ochuvchi badiiy shakl sifatida talqin etiladi. Umid esa tarixiy xotira, ma’rifat, jasorat, ma’naviy sadoqat va kelajak avlodga qoldiriladigan g‘oyalar orqali namoyon bo‘lishi asoslanadi. Maqola Shayxzoda asarlarining bugungi o‘quvchi uchun ahamiyatini ham yoritadi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, tragediya, umid, falsafiy tafakkur, tarixiy drama, Jaloliddin Manguberdi, Mirzo Ulug‘bek, ma’rifat, inson taqdiri.

Аннотация

В статье анализируется соотношение трагедии и надежды в творчестве Максуда Шайхзаде с философско-эстетической точки зрения. Рассматриваются противоречия между человеком и историей, личностью и властью, знанием и невежеством, долгом и личными интересами в исторических драмах «Джалолиддин Мангуберди» и «Мирзо Улугбек». Трагедия трактуется не только как печальный финал, но и как художественная форма раскрытия сложности человеческого выбора.

Надежда проявляется через историческую память, просвещение, мужество и духовную верность.

Ключевые слова: Максуд Шайхзаде, трагедия, надежда, философское мышление, историческая драма, просвещение, судьба человека.

Abstract

This article explores the relationship between tragedy and hope in Maqsud Shayxzoda's works from a philosophical and aesthetic perspective. It examines conflicts between the individual and history, the person and power, knowledge and ignorance, and duty and self-interest in the historical dramas "Jaloliddin Manguberdi" and "Mirzo Ulugbek." Tragedy is understood not merely as a sorrowful ending, but as an artistic form that reveals the complexity of human choice. Hope emerges through historical memory, learning, courage, moral commitment, and ideas passed on to future generations.

Keywords: Maqsud Shayxzoda, tragedy, hope, philosophical thought, historical drama, enlightenment, human destiny.

Kirish

Adabiyot inson hayotining eng murakkab savollariga obrazlar, voqealar va ruhiy kechinmalar orqali javob izlaydi. Insonning taqdiri, erkinligi, burchi, adolat haqidagi tasavvurlari va kelajakka ishonchi badiiy tafakkurning doimiy mavzularidir. Tragediya ana shu savollarni keskin ziddiyatlar orqali ochib beradigan janr bo‘lsa, umid insonni fojiadan keyin ham ma’no izlashga undaydigan ma’naviy kuchdir. Shu jihatdan Maqsud Shayxzoda ijodi tragediya va umidning o‘zaro munosabatini o‘rganish uchun muhim adabiy manba hisoblanadi.

Shayxzoda she’riyat, dramaturgiya, tarjima va adabiyotshunoslik sohalarida samarali ijod qilgan. Uning tarixiy dramalari o‘tmishdagi shaxslar hayoti orqali inson va jamiyat, hokimiyat va ma’rifat, shaxsiy manfaat va umumiy burch o‘rtasidagi ziddiyatlarni yoritadi. “Jaloliddin Manguberdi”da yurt taqdiri, jasorat va tarixiy mas’uliyat masalalari ko‘tarilsa,

“Mirzo Ulug‘bek”da ilm-ma’rifat, hokimiyat va insoniy zaifliklar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar markazga chiqadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, tragediya ko‘pincha mag‘lubiyat yoki qayg‘u bilan tenglashtiriladi. Aslida esa fojiaviy asar insonning ma’naviy imkoniyatlarini, qadriyatlar to‘qnashuvini va tarixiy jarayonlarning murakkabligini ochib beradi. Umid ham har doim voqealarning baxtli yakuni bilan belgilanmaydi; u qahramonning e’tiqodi, ilmga sadoqati, xalq xotirasida qolishi yoki kelajak uchun qoldirgan ma’naviy sabog‘ida namoyon bo‘lishi mumkin.

Maqolaning maqsadi — Shayxzoda asarlaridagi tragediya va umid tushunchalarini falsafiy-estetik jihatdan tahlil qilish. Vazifalar: tragediyaning badiiy va falsafiy xususiyatlarini aniqlash; “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” dramalaridagi asosiy ziddiyatlarni ko‘rib chiqish; qahramonlarning tanlovi va mas’uliyatini tahlil etish; umidning tarixiy xotira va ma’rifat bilan bog‘liqligini ochish; asarlarning bugungi ma’naviy ahamiyatini baholash.

Tadqiqot obyekti — Maqsud Shayxzodaning tarixiy dramaturgiyasi. Predmeti — tragediya va umidning obrazlar, konfliktlar va g‘oyaviy qatlamlar orqali ifodalanishi. Ishda tarixiy-adabiy, qiyosiy va falsafiy-estetik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlilda asarlar mazmuni umumiy g‘oyaviy yo‘nalish doirasida ko‘rib chiqilib, aniq matniy iqtiboslar zarur bo‘lgan joylarda nashr bilan tekshirish lozimligi nazarda tutildi.

Adabiyotlar tahlili

Shayxzoda ijodini o‘rganishda uning she’riyati va dramaturgiyasi, tarixiy mavzuga munosabati hamda tarjimonlik faoliyati alohida yo‘nalishlar sifatida tadqiq etilgan. Adabiyotshunoslikda tarixiy drama nafaqat o‘tmish voqealarini sahnada qayta yaratish, balki muallif yashagan davr uchun ham ahamiyatli bo‘lgan axloqiy va ijtimoiy savollarni qo‘yish vositasi sifatida baholanadi. Bunday yondashuv Shayxzoda dramalaridagi tarixiy obrazlarni faqat tarixiy shaxslarning tasviri emas, balki umumlashma badiiy timsollar sifatida ko‘rish imkonini beradi.

Tragediya nazariyasida qahramonning ichki ziddiyati, tashqi kuchlar bilan to‘qnashuvi, tanlovining oqibatlari va voqealarning qaytarib bo‘lmasligi muhim xususiyatlar hisoblanadi. Falsafiy-estetik yondashuv esa fojiaviy voqealarning ma’nosini qahramonning mag‘lubiyatidangina izlamaydi; u insoniy qadriyatlar qaysi sharoitda sinovdan o‘tishini ham o‘rganadi. Umid tushunchasi shu nuqtada tragediyaning qarama-qarshi tomoni emas, balki uning ichida paydo bo‘ladigan ma’naviy davomiylik sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Mazkur maqola Shayxzoda dramalarini tragediya va umidning bir-birini to‘ldiruvchi jihatlari asosida tahlil qiladi. Asarlardagi tarixiy tafsilotlar bilan badiiy to‘qimani farqlash, qahramonlar xatti-harakatini o‘z davri va dramatik vazifasi bilan bog‘liq holda o‘qish muhim metodologik tamoyil sifatida qabul qilinadi.

1. Tragediya tushunchasining falsafiy mazmuni

Tragediya insonning muhim qadriyatlari o‘zaro to‘qnashgan vaziyatni tasvirlaydi. Bunday vaziyatda qahramon ko‘pincha bir vaqtning o‘zida bir nechta burchga ega bo‘ladi: u shaxsiy hayotini asrashni istaydi, lekin xalq yoki jamiyat oldidagi mas’uliyatdan ham voz kecha olmaydi; haqiqatga intiladi, biroq haqiqatni himoya qilish katta yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Tragediyaning kuchi ana shu qarama-qarshilikni sodda hukm bilan hal qilib bo‘lmasligida.

Fojia insonning ojizligini ko‘rsatishi bilan birga, uning ma’naviy salohiyatini ham ochadi. Qahramon voqealar oqimini o‘zgartira olmasligi mumkin, lekin o‘z pozitsiyasini, e’tiqodini yoki burchga munosabatini tanlay oladi. Shu bois tragediya faqat umidsizlikni ifodalamaydi; u insoniy qadr-qimmat qanday sharoitlarda namoyon bo‘lishini ham ko‘rsatadi.

Shayxzoda tarixiy dramalarida fojiaviylik tarixiy sharoit, siyosiy kurash, ichki ziddiyat va shaxsiy qarorlarning oqibatlari orqali shakllanadi. Tarixiy qahramonlarning taqdiri o‘quvchini “kim g‘olib bo‘ldi?” degan savoldan tashqari, “qaysi qadriyat saqlanib

qoldi?”, “hokimiyat oldidagi burch nimadan iborat?”, “ilm va vijdonning qiymati qanday o‘lchanadi?” kabi savollar haqida o‘ylashga undaydi.

2. “Jaloliddin Manguberdi”: jasorat, burch va tarixiy mas’uliyat

“Jaloliddin Manguberdi” dramasida tarixiy kurash shaxsiy qahramonlik bilan umumiy taqdir o‘rtasidagi munosabat orqali ochiladi. Jaloliddin obrazi yurtni himoya qilish, qarshilik ko‘rsatish va tarixiy mas’uliyatni zimmasiga olish g‘oyalarini mujassam etadi. Qahramonning jasorati faqat jismoniy kuch bilan belgilanmaydi; u og‘ir sharoitda qaror qabul qilish, xavf-xatarni anglash va umumiy manfaatni shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yish qobiliyatida ham ko‘rinadi.

Dramadagi fojiaviylik tarixiy vaziyatning murakkabligidan kelib chiqadi. Tashqi dushman bilan kurashishning o‘zi yetarli emas: birlik, ishonch, siyosiy tafakkur va ichki kelishuv ham muhimdir. Qahramonning intilishi bilan tarixiy voqelikning shafqatsizligi o‘rtasidagi tafovut fojiaviy keskinlikni kuchaytiradi. Bu ziddiyat tarixni faqat buyuk shaxsning irodasi bilan boshqarib bo‘lmasligini, jamiyatning umumiy holati va qarorlar ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini anglatadi.

Asarda umid qahramonning har qanday sharoitda ham maqsad va burchga sodiq qolishida namoyon bo‘ladi. Umid bu yerda natijaning kafolati emas. U mag‘lubiyat ehtimoli mavjud bo‘lsa-da, insonning adolat va yurt oldidagi mas’uliyatdan voz kechmasligidir. Shu ma’noda Jaloliddinning qahramonligi faqat tarixiy natija bilan emas, uning ma’naviy tanlovi bilan ham o‘lchanadi.

Dramaning bugungi o‘quvchi uchun ahamiyati tarixiy xotirani romantiklashtirishda emas, balki mas’uliyat va birlikning qadrini anglashda ko‘rinadi. Asar umumiy maqsad yo‘lida shaxsiy jasorat zarurligini ko‘rsatar ekan, ayni paytda jasoratning o‘zi yetarli emasligini ham eslatadi: u oqilona qaror, hamjihatlik va vaziyatni to‘g‘ri baholash bilan uyg‘unlashishi kerak.

3. “Mirzo Ulug‘bek”: ilm-ma’rifat va hokimiyat fojiasi

“Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi ilm-ma’rifatga intilgan shaxsning siyosiy hokimiyat va insoniy munosabatlar murakkabligi bilan to‘qnashuvini ko‘rsatadi. Ulug‘bek obrazi ilmiy tafakkur, kuzatish, izlanish va ma’rifatga ishonchni ifodalaydi. Shu bilan birga, u faqat olim sifatida emas, davlat boshqaruvi va oilaviy munosabatlar ichida qaror qabul qilishi kerak bo‘lgan tarixiy shaxs sifatida tasvirlanadi.

Asarning markaziy ziddiyatlaridan biri — ilmiy haqiqat va siyosiy manfaatlarning har doim ham mos kelmasligidir. Ilm uzoq muddatli izlanish, dalil va tafakkurga tayanadi; hokimiyat kurashi esa tezkor qarorlar, ta’sir va manfaatlar bilan belgilanib qolishi mumkin. Ushbu ikki dunyoqarash o‘rtasidagi keskinlik qahramonning fojiaviy holatini chuqurlashtiradi.

Ulug‘bek taqdiridagi fojia ma’rifatning qadrsizlanishi xavfini ham ko‘rsatadi. Jamiyat ilm va tafakkur egasini himoya qila olmasa, yo‘qotish faqat bir inson bilan cheklanmaydi; ilmiy maktab, bilimning davomiyligi va kelajak avlodlarning imkoniyatlari ham zarar ko‘rishi mumkin. Shu sababli tragediya shaxsiy fojiadan kengroq — ma’naviy va madaniy yo‘qotish haqida mulohazaga aylanadi.

Umid esa Ulug‘bekning ilmiy merosi va ma’rifat g‘oyasining tarixiy davomiyligida namoyon bo‘ladi. Qahramonning shaxsiy taqdiri og‘ir yakun topishi mumkin, ammo bilimga asoslangan izlanishning qiymati bitta davr yoki hukmdor hayoti bilan tugamaydi. Ilmiy merosning keyingi avlodlarga yetib borishi fojiaviy yakun ichida ham ma’naviy davomiylik borligini ko‘rsatadi.

Bugungi nuqtayi nazardan, asar ilmga hurmat, tanqidiy fikrlash, hokimiyatning mas’uliyati va ma’rifatli jamiyatning zarurligi haqida o‘ylashga undaydi. Ulug‘bek obrazi ilmiy yutuqning o‘zi yetarli emasligini ham anglatadi: bilimni asrash, ilmiy muhitni himoya qilish va avlodlar orasida uzluksiz uzatish uchun ijtimoiy sharoit zarur.

4. Ikki drama qiyosi: fojiadan ma’naviy davomiylikka

“Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” dramalari turli tarixiy muhitlarni tasvirlasa-da, ularni insonning katta mas’uliyat bilan yuzma-yuz kelishi birlashtiradi. Birinchi asarda yurtni himoya qilish va tarixiy qarshilik masalasi kuchli bo‘lsa, ikkinchisida ilm-ma’rifat va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyat markazga chiqadi. Har ikki qahramon o‘zidan kattaroq qadriyatga xizmat qiladi: Jaloliddin uchun yurt va erkinlik, Ulug‘bek uchun ilm va ma’rifat muhim ma’naviy tayanchdir.

Ularning fojiaviyligi ham bir xil emas. Jaloliddin obrazi tashqi tarixiy xavf va siyosiy vaziyat bilan bog‘liq kurashni yoritadi. Ulug‘bek obrazi esa hokimiyat ichidagi ziddiyatlar, yaqin munosabatlar va ilmiy e’tiqodning himoyasiz qolishi bilan bog‘liq. Shunga qaramay, ikkala asar ham shaxsning ma’naviy qadriyatlari tarixiy sharoit bilan to‘qnashganda qanday sinovdan o‘tishini ko‘rsatadi.

Umidning shakli ham asarlar orasida farqlanadi. “Jaloliddin Manguberdi”da umid jasorat, qarshilik va umumiy xotirada qoladigan qahramonlik orqali ko‘rinadi. “Mirzo Ulug‘bek”da esa u ilmiy merosning davomiyligi, ma’rifatning avlodlarga o‘tishi bilan bog‘lanadi. Demak, umid ba’zan jamoaviy iroda, ba’zan esa bilim va tafakkurning tarixiy umrida ifodalanadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Shayxzoda tragediyani faqat qayg‘uli voqea sifatida emas, qadriyatlarning sinovi sifatida quradi. Fojia o‘quvchini tarixiy shaxsga achinish bilangina cheklamaydi; u qahramonning qarorlarini, jamiyatning javobgarligini va qadriyatlar saqlanishining shartlarini tahlil qilishga chorlaydi.

5. Umid tushunchasi: g‘alaba emas, ma’naviy davomiylik

Umidni faqat voqealarning ijobiy yakuni bilan o‘lchash inson tajribasining murakkabligini hisobga olmaydi. Ba’zan inson ko‘zlagan natijaga erisha olmaydi, biroq uning tanlovi boshqalarga ma’naviy mezon bo‘lib qoladi. Ba’zan bir davrda qadrlanmagan ilm yoki g‘oya keyingi avlodlar tomonidan qayta kashf etiladi. Shayxzoda dramalarida umid ana shunday davomiylik bilan bog‘liq holda talqin qilinishi mumkin.

Tarixiy xotira umidning muhim manbalaridan biridir. O‘tmishdagi qahramonlar va voqealar jamiyatga o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqish, xatolardan saboq olish va qadriyatlarni yangicha anglash imkonini beradi. Tarixiy xotira tanqidiy fikrlash bilan uyg‘unlashganda samarali bo‘ladi: u faqat ulug‘lash yoki afsuslanish emas, balki sabab va oqibatlarni tushunish, turli qarorlarning narxini baholashga xizmat qiladi.

Ma’rifat ham umidni mustahkamlaydi. Bilim insonning voqelikni tushunish imkoniyatini kengaytiradi, yolg‘on va asossiz hukmlarni tekshirishga o‘rgatadi. Ulug‘bek obrazi orqali ilmning qiymati bir shaxsning shaxsiy fazilati bo‘lib qolmasdan, butun jamiyatning kelajagi bilan bog‘liq ekani ko‘rinadi. Bilimni saqlash va rivojlantirish ijtimoiy mas’uliyatdir.

Jasorat esa umidning amaliy ko‘rinishidir. Jasorat qo‘rquvning yo‘qligi emas, balki muhim qadriyat yo‘lida xavfni anglagan holda harakat qilishdir. Jaloliddin obrazi bu jihatdan insonning tarixiy vaziyat oldidagi faol pozitsiyasini yoritadi. Biroq asarlarning umumiy sabog‘i jasoratni oqilona fikr, hamjihatlik va ma’naviy mas’uliyat bilan birlashtirish zarurligini ham ko‘rsatadi.

6. Shayxzoda ijodining bugungi ma’naviy ahamiyati

Shayxzoda dramalarining bugungi ahamiyati ularning tarixiy voqealarni eslatishidangina iborat emas. Asarlar insonning hokimiyat, ilm, jamiyat va o‘z vijdoni oldidagi mas’uliyati haqida savollar qo‘yadi. Zamonaviy o‘quvchi Jaloliddin obrazida umumiy manfaat uchun kurashning murakkabligini, Ulug‘bek obrazida esa ilmiy tafakkur va ma’rifatni himoya qilish zaruratini ko‘rishi mumkin.

Tragediyalar ta’lim jarayonida ham samarali tahlil materiali bo‘la oladi. Ularni o‘qishda qahramonlarni faqat ijobiy yoki salbiy toifalarga ajratish o‘rniga, ularning qarorlari, motivlari va tarixiy sharoitini muhokama qilish foydalidir. Bunday yondashuv o‘quvchilarda dalilga tayanish, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash va murakkab axloqiy vaziyatlarni mustaqil baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Asarlarning falsafiy manzaralari bugungi jamiyat uchun uchta muhim xulosani ilgari suradi. Birinchidan, kuch va hokimiyat ma’naviy mas’uliyat bilan cheklanmasa, fojiaviy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin. Ikkinchidan, ilm-ma’rifatni qadrlash faqat olimning shaxsiy fazilati emas, jamiyatning umumiy vazifasidir. Uchinchidan, tarixiy xotira kelajakni qurish uchun saboq beradi, lekin u tanqidiy tahlil bilan boyitilgandagina mazmunli bo‘ladi.

Shu jihatdan Shayxzoda merosi tragediya va umidni bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar sifatida emas, insoniy tajribaning o‘zaro bog‘liq qirralari sifatida ko‘rishga yordam beradi. Tragediya muammolarni yashirmaydi, umid esa ularni unutishga undamaydi. Aksincha, ikkalasi birgalikda insonni mas’uliyatli qaror, ma’rifat va ma’naviy davomiylik haqida fikrlashga chorlaydi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Tahlil asosida quyidagi natijalarga kelindi: birinchidan, Shayxzoda tarixiy dramalarida fojiaviylik shaxsiy taqdir va tarixiy sharoit o‘rtasidagi ziddiyat orqali yuzaga chiqadi; ikkinchidan, qahramonlarning ma’naviy tanlovi asarning g‘oyaviy markazida turadi; uchinchidan, umid har doim voqealarning muvaffaqiyatli yakuni bilan emas, qadriyat va g‘oyalarning davomiyligi bilan ham belgilanadi; to‘rtinchidan, “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” dramalarida umidning turli shakllari — jasorat va tarixiy xotira, ilm va ma’rifat merosi — namoyon bo‘ladi.

Ushbu natijalar tragediyani faqat qayg‘u va mag‘lubiyat sifatida o‘qish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Fojia insonning imkoniyatlari va cheklovlarini ochadi, qadriyatlarning narxini ko‘rsatadi, jamiyatning mas’uliyati haqida savol tug‘diradi. Umid esa ana shu savollarga soddalashtirilgan javob bermaydi; u insoniy g‘oya va merosning tarixiy davomiyligiga e’tibor qaratadi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, bu maqolada dramalarning to‘liq matni bo‘yicha satrma-satr tahlil va qo‘lyozma yoki ilk nashrlar qiyosi berilmadi. Keyingi izlanishlarda aniq sahnalar, dialoglar va obrazlar tizimini nashrlar asosida batafsil tahlil qilish,

shuningdek, asarlarning sahna talqinlarini solishtirish maqolaning daliliy asosini yanada kuchaytiradi.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda asarlarining falsafiy manzaralari tragediya va umidning murakkab birligini namoyon etadi. “Jaloliddin Manguberdi”da jasorat, yurt taqdiri va tarixiy mas’uliyat, “Mirzo Ulug‘bek”da esa ilm-ma’rifat, hokimiyat va insoniy munosabatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar fojiaviy mazmun kasb etadi. Har ikki asarda qahramonning shaxsiy taqdiri kengroq tarixiy va ma’naviy savollar bilan bog‘lanadi.

Tragediyaning asosiy vazifasi o‘quvchini faqat qayg‘uga solish emas, balki insoniy qadriyatlar qanday sinovdan o‘tishini ko‘rsatishdir. Qahramonning mag‘lubiyati uning ma’naviy ahamiyatini yo‘qqa chiqarmaydi. Aksincha, tarixiy xotira, jasorat, ilm va sadoqat keyingi avlodlar uchun saboq bo‘lib qolishi mumkin. Shu ma’noda umid — fojiaviy voqealarni inkor etish emas, ulardan ma’no va mas’uliyat izlashdir.

Shayxzoda ijodining bugungi qiymati ham shunda: u o‘quvchini tarixiy shaxslar taqdiriga baho berish bilan birga, o‘z davrining axloqiy muammolari haqida o‘ylashga undaydi. Ilmni himoya qilish, umumiy manfaatni anglash, tarixiy xotirani saqlash va murakkab vaziyatlarda vijdoniy tanlov qilish — asarlardan olinadigan muhim saboqlardir. Tragediya va umid orasidagi shu falsafiy taranglik Shayxzoda dramaturgiyasining badiiy ta’sirini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shayxzoda, M. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973.

2. Shayxzoda, M. Jaloliddin Manguberdi: tarixiy drama. — Asarning foydalanilgan nashri bo‘yicha bibliografik ma’lumotlar to‘ldiriladi.

3. Shayxzoda, M. Mirzo Ulug‘bek: tragediya. — Asarning foydalanilgan nashri bo‘yicha bibliografik ma’lumotlar to‘ldiriladi.

4. Karimov, N. Maqsud Shayxzoda: ma’rifiy-biografik roman. — Toshkent: Sharq, 2010.

5. O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha darslik va tadqiqotlar. — Muallif, nashriyot, nashr yili va sahifalar foydalanilgan manba asosida aniqlashtiriladi.